

ԿԵՌԱՆ ԹԱԳՈՒՀՈՒ 1272թ. ՁԵՌԱԳԻՐԸ

Հայ գրքարուեստի եզակի յուշարձաններից է 1272 թուականին Կեռան Թագուհու համար ամյայտ վարպետի ծաղկած Աւետարանը: Այս ձեռագրի մամրամկարչութիւնը մշամաւորում է Կիլիկեան հայ գրքարուեստի բարձրագոյն աստիճանը եւ, իբրեւ բացառիկ ստեղծագործութիւն, կարող է մրցել համաշխարհային արուեստի ցամկացած գլուխ գործոցի (ձեռ. 2568) եւ համդիսանում է Երուսաղէմի Սր. Յակոբեանց Վանքի գամծատանը (Այն քաջ յայտնի է մասնագէտների շրջանում, սակայն միայն վերջերս եմ գոյնով վերարտադրուել մրա առանձին մամրամկարները:

Որքան էլ տարօրինակ է, բայց փաստ է, որ Կիլիկեան փառաբանած վարպետ Թորոս Ռոսլիմի անունը առաջին անգամ գիտական շրջամառութեան մէջ դրուել է այս ձեռագրի միջոցաւ, որովհետեւ երկար ժամանակ մատենանի մկարագարողութեան հեղինակ էր համարուել մեծանուն ծաղկողը:

Կեռանի Աւետարանի յիշատակարանները պահպանած եմ գրչի՝ Աւետիսի անունը եւ թագաւորական ընտանիքի մասին տեղեկութիւններ, բայց չեմ մշուել մկարագարող մկարչչին: Հայ մամրամկարչութեան պատմութիւնից բազմաթիւ օրինակներ յայտնի եմ, երբ ձեռագրի գրչին ու ծաղկողը մոյմ անձն եմ: Այս առումով յիշարժան է Թորոս Ռոսլիմի արուեստի մոյշմները վկայում եմ, որ անուանի գրչի Աւետիսը մկարչի չի եղել, հետեւաբար մրան չի կարելի Կեռանի Աւետարանի ծաղկողը համարել: Մատ տարօրինակ է, բայց փաստ է, որ չեմ պահուել Կեռանի ձեռագրի հետ առնչուող արքայական մի խումբ մատենանների ձեւաւորողների անունները:

Ուսումնասիրողները բազմաթիւ մամուութիւններ եմ գտնում այս հռչակապ յուշարձանի եւ Թորոս Ռոսլիմի ծաղկած գրչագիր հատորների միջեւ: Որոշ գիտմականների համոզմամբ Կեռանի Աւետարանի հիասքանչ մամրամկարների հեղինակը Ռոսլիմի աշակերտն է, ըստ որում մեծանուն ուսուցչին գերազանցած աշակերտը: Ամանում վարպետի հրաշակերտների ոմը շատ տարբեր է Թորոս Ռոսլիմի եւ ժամանակակից միւս Կիլիկեան ծաղկողների աշխատանքանակներից: Այս մամրամկարչի օրոք Կիլիկեան գրքարուեստը մոր ուղղութիւն է ստանում եւ հարստանում մոր երեւոյթներով:

Կեռանի Աւետարանի մկարագարողութեանը թէ՛ ոմով, թէ՛ պատկերագրութեամբ առնչւում եմ Կիլիկեան մէկ այլ գլուխգործոցի՝ մոյմպէս Երուսաղէմում պահուող (ձեռ. 2568) Վասակ իշխանի՝ Հեթում Ա. արքայի եղօր պատուիրած Աւետարանի պատկերների, որոմք կատարուած եմ գրեթէ մոյմ ժամանակ կամ փոքր իմչ աւելի ուշ: Առանձին գիտնականների կարծիքով Կեռանի եւ Վասակի Աւետարանների ձեւաւորումը ստեղծուած եմ մոյմ վարպետի ձեռքով, տարբեր, բայց մօտ շրջաններում: Այդուհանդերձ չի կարելի չմկատել, որ Վասակի մատենանի պատկերների գծանկարը պակաս մուրբ է եւ մարդկային դէմքերի արտայայտութիւնները աւելի խիստ: Այդ տարբերութիւնները ստիպում եմ մտածել, որ երկու ձեռագրերի մամրամկարները կատարուած եմ երկու միանգամայն այլ ծաղկողների կողմից:

Կեռան Թագուհու Աւետարանի ձեւաւորումները բաղկացած եմ խորաններից, անուանաթերթերից, ամբողջ էջը զբաղեցնող մեծադիր տասներեք աւետարանական պատկերներից, Լեւոն Գ. արքայի եւ Կեռանի ընտանիքը ցուցադրող մամրամկարից եւ հարիւր երեք լուսանցազարդերից:

Պատմական, գեղարուեստական եւ ազգագրական տեսակէտներից յատկապէս մեծ մշամակութիւն ունի թագաւորական ընտանիքի խմբական պատկերը: Այն կոթողային բնոյթ ունի: Այս ստեղծագործութիւնը արտակարգ փաստագրական կարեւորութիւն է մերկայացնում, որովհետեւ Կիլիկեան պատմական դիմանկարներից մեզ հասել եմ հազուագիտ մոյշմներ: Դրանցից եմ մօտաւորապէս 1250 թուականին ստեղծուած Լեւոն Գ-ի պատմական շրջանի դիմանկարը եւ 1262 թուականի մամրամկարը, որը պատկերում է մրա կմոջ՝ Կեռանի հետ: Այս երկու աշխատանքների հեղինակը Թորոս Ռոսլիմն է եւ դրանցով Կիլիկեան գրքարուեստում սկիզբ է առնում պատմական դիմանկարներ ստեղծելու աւանդոյթը: Նամանորինակ երկերը խիստ հետաքրքիր եմ Կիլիկեան պալատական շրջաններում ըմդումուած զգեստաւորումը ուսումնասիրելու առումով:

Արքան եւ Թագուհին Կեռանի Աւետարանի պատկերում մերկայացուած եմ իրենց երեք որդիների եւ երկու դստերի հետ: Այստեղ ձախից առաջինը մկարուած է Լեւոն Գ. արքան, իսկ աջից վերջինը Կեռան Թագուհին: Յայտնի է, որ մրանց ամուսնութիւնը տեղի

է ունեցել 1262 թուականին եւ այդ իրադարձութեամբ առիթով է ստեղծուել Թորոս Ռոս-լիմի 1262թ. ծաղկած մատենանի մամրանկարը, որտեղ ապագայ Թագաւորն ու Թագուհին ցուցադրուած են առանց զաւակների: Կեռամի 1272թ. Աւետարանի պատկերին մէջ Լեւոնը արդէն թագակիր է, արքայական զգեստով, որովհետեւ գահ էր բարձրացել ձեռագրի գրուելից մէկ տարի առաջ: Նրա օրոք Կիլիկեան թագաւորութիւնը, հակառակ մամուլների ասպատակութիւնների, մշակութային ամմախընթաց ծաղկում ապրեց եւ այդ ժամանակ ստեղծուեցին հայ գրքարուեստի ամենաշքեղ յուշարձանները: Կեռամի մատենանի գրուելու տարին, այսինքն այս պատկերին ստեղծման ժամանակ Լեւոն արքան երեսունվեց տարեկան էր, որովհետեւ մա ծնուել էր 1236 թուականին: Մենք գիտենք, որ մա կնքել է իր մահկանացուն 1289թ. Օգոստոսի 10-ին եւ թաղուել է Դրազարկում, Ռուբինեան հարստութեամբ արքայական դամբարանին մէջ: Լեւոնը եւ Կեռամը տասնմէկ երեխայ են ունեցել, որոնցից իմը դեռեւս կենդանի էին իրենց հօր մահուան տարին:

Կեռամի Աւետարանի մամրանկարում Լեւոն արքայի կողքին կանգնած տղան Հեթում Բ. ապագայ Թագաւորն է: Նա Կիլիկեան գահին տիրել է որոշ ընդմիջումներով, 1289 թուականից մինչեւ 1305 թուականը: Այս շրջանը Կիլիկիայի համար քաղաքական բարդ իրադարձութիւններով լի, մերքին երկպառակութիւններով հագեցուած ծանր ժամանակամիջոց էր: Հեթումը կարող եւ սիրուած ամենաւորութիւն էր իր հպատակների շրջանում, բայց չկարողացաւ մամուլեւան վտանգի առաջն առնել եւ մրա օրոք Կիլիկիան ստիպուած եղաւ մեծ զինուորներ անել Եգիպտոսի սուլթանութեանը: Հեթում Բ. իր կրօնասիրութեամբ պատճառով չուզեց թագաւոր ծնուել եւ մուիրուել պետական գործերին: Այդ պատճառով 1294թ. մա գահը յանձնեց յաջորդ եղբորը՝ Թորոսին եւ վամք մտաւ, ընդունելով եղբայր Յովհաննէս անունը:

Կեռամ Թագուհու ձեռագրի մամրանկարում Հեթումի կողքին կանգնած մանուկը ամենայն հաւանականութեամբ Թորոսն է, որը ստանձնեց արքայական իշխանութիւնը Հեթումից յետոյ: Սակայն, շուտով պետութեան դժուար կացութիւնը պատճառ հանդիսացաւ, որ Թորոսն ու միւս մեծատոհմիկները խնդրեմ Հեթումին կրկին իր ձեռքն առնել երկրի ղեկը: 1295թ. Թորոսը մոյմպէս մտաւ վամք եւ Հեթումը սկսաւ մորէն ղեկավարել Կիլիկիան:

Մէկ տարի անց Հեթումն ու Թորոսը մեկնեցին Կոստանդնուպոլիս, մերկայ գտնուելու իրենց քրոջ՝ Ռիթայի ամուսնական համդէսին: Ռիթան - որմ այստեղ պատկերուած չէ, որովհետեւ ծնուել է 1274թ., կ'ամուսնանար Բիւզանդական Միքայէլ Ամորոմիկոս Բ. Կայսեր հետ: Երկու եղբայրների բացակայութեամբ ժամանակահատուածում երկրի ղեկը յանձնուեց յաջորդ եղբորը՝ Սմբատին, որին Հեթումը մշակակեց թագապահ:

Կեռամի Աւետարանի պատկերում երրորդ մանուկը Սմբատը չէ, որովհետեւ մա ծնուել է 1274թ.: Վերջինս եղբայրների բացակայութիւնից օգտուելով, սիրաշահեց կաթողիկոսին, դժգոհ եղբայրներից պաշտպանութիւն վայելելով եւ իր կողմը գրաւելով մի շարք իշխանների, ինքզինքը հռչակեց թագաւոր: Իր դիրքը ամրացնելու համար մա մեկնեց Թաթարական Ղազան համի մօտ եւ մրանից մանչուեց որպէս թագաւոր հայոց:

Երբ Հեթումն ու Թորոսը վերադարձան, Սմբատը մրանց ձերբակալեց եւ բանտարկեց Հեթումին Մուլում բերդում, իսկ Թորոսին Բարձրբերդում: Սմբատի հրամանով Թորոսին խեղդամահ են անում, իսկ Հեթումի մի աչքը կուրցնում: Սմբատի անողորմութիւնից, դաժանութիւնից ցնցուած միւս եղբայրը՝ Կոստանդինը, զօրք է հաւաքում եւ ելում է եղբոր դէմ: Սիսի մօտ տեղի ունեցած մակատամարտում Կոստանդինը յաղթում է, ձերբակալում Սմբատին եւ բանտարկում Կապան բերդին մէջ: Թէեւ Հեթումը ազատուեց բանտից, բայց կուրութեան հետեւանքով Կոստանդինին թողեց գահը, որը իշխեց շուրջ իմը-տասը ամիս: Այդ ժամանակամիջոցում իշխանները խնդրեցին Հեթումին կրկին ստանձնել երկրի իշխանութիւնը: Սակայն Կոստանդինը դա չհամդուրծեց եւ հաշտուելով իր երբեմնի հակառակորդ եղբոր՝ Սմբատի հետ, կոխի ելաւ Հեթումի դէմ: Այդուհանդերձ, Հայ իշխանների օգնութեամբ եւ հիւրընկալ ասպետների աջակցութեամբ 1299թ. Հեթումը յաղթեց եւ Կոստանդինին ու Սմբատին բռնելով, արտօրեց Բիւզանդիա, ուր մրանք մմացին մինչեւ իրենց մահը:

Այս մերքին երկպառակութիւնների մման դէպքերը ընդհանրացած երեւոյթ են բոլոր ժողովուրդների պատմութեան մէջ, բայց դրա հետեւանքով Կիլիկիայի դրութիւնը ծանրացաւ, որովհետեւ եղբայրասպան կոխներից օգտուելով Եգիպտական գորքերը մեծ աւերածութիւններ կատարեցին երկրում:

1305թ. Հեթումը վերջին անգամ հրաժարուեց գահից, վամակամ դարձաւ եւ որովհետեւ զաւակ չուներ՝ թագաւորութիւնը յանձնեց եղբոր՝ Թորոսի որդուն՝ Լեւոն Դ-ին, իրեն պահելով Թագաւորահօր տիտղոսը:

1907թ. Նոյեմբերի 18-ին Հեթումը սպամուռեց Ամազաթա քաղաքում, որտեղ մրամ հրաւիրել էր Կիլիկիայի մոնղոլական օգնական ջոկատի հրամանատար Փիլարդուն: Փիլարդուն մպատակ ուներ յափշտակել Կիլիկիայի գահը եւ, ուխտադրօրէն, հիւրասիրութեամբ Օշիմ սպարապետին եւ քառասուն ուրիշ ականաւոր իշխաններին, որոնց բոլորին սպամել տուեց դաւադրաբար:

Կեռամի Աւետարամի պատկերում երրորդ մամուկը ամենայն հաւանականութեամբ Ռուբեն է, որի մասին գրեթէ ոչինչ յայտնի է: Կեռամ թագուհու կողքին կանգնած է ըստ երեւոյթիմ մրա դուստրը Ֆիմին, իսկ երկրորդ արքայադուստրը վաղամեռիկ Սիպիլ Ա-ն է: Այս ըմտամեկամ պատկերում ամայտ ծաղկողը կարողացել է որսալ զաւակների եւ ծնողների դիմագիծերի մամուռութիւնը եւ վարպետօրէն հաղորդել այդ ընդհանրութիւնները:

Արքամ եւ մրա տիկինը պատկերուած են պալատական լրիւ զգեստով. մրա հագին ոսկով եւ թանկարժէք քարերով ասեղմագործուած ժապաւեմներով պատմունքն եւ շքեղ կարմիր թիկնոց: Զաւակների տարբեր հագուստները, ինչպէս նկատուի է հայ արուեստի մշակուած գիտակ Սիրարփի Տէր-Ներսէսեանը, ցուցադրում են Կիլիկեան ազնուականութեան համընթացների մոխրազամաւորութիւնը: Արքայադուստրերի գլխակապերին ամրացուած են ըմտիւր ոսկէ շղթաներ:

Զմայած որ ուղղակի առնչութիւններ չկան, բայց, ըստ Ս. Տէր-Ներսէսեանի, այս մամրանկարը յիշեցնում է Կոստանդնուպոլսի Կեռուրգիոն պալատի խնամկարը, որը, Կոստանդնուպոլսի Միքայէլի մկարագրութեամբ համաձայն, ցուցադրում էր քիւզազական Բարսեղ Առաքին կայսերն ու Եւդոկիա կայսրուհուն իրենց զաւակների հետ՝ ձեռքերը դէպի խաչը սեկնած:

Կեռամի Աւետարամի պատկերում արքայի ըմտամիքից վերեւ մերկայացուած է խնդրարկուի բարեխօսութեամբ թեման ի դէմս Քրիստոսի, Մարիամի եւ Յովհաննէս Մկրտչի կերպարների: Սպիտակ զգեստով Քրիստոսը բազմած է գահին, մեծ կապոյտ փառապսակի մերսում, գիրքը գրկին, երկու ձեռքով մկարի առջեւի մասում գտնուող արքայական ըմտամիքը օրիմելիս: Մարիամն ու Յովհաննէս Մկրտչի խնդրարկուի թեմայի բիւզանդական կամոնիկ պատկերագրութեամբ համաձայն մերկայացուած են Քրիստոսի կողքերից: Նկարիչը մպատակ է ունեցել ուշադրութիւն հրաւիրել այս կերպարների՝ որպէս միջնորդների դերի վրայ, որովհետեւ, ինչպէս նկատուի են ուսումնասիրողները, մրամ մի ձեռքը աղօթքի շարժումով է, իսկ միւսը ցոյց է տալիս ըմտամիքի անդամներին, որոնց համար թողութիւն են խնդրում Ամենակալից: Փառապսակից Լեւոնի, Կեռամի եւ զաւակների վրայ իջնող ոսկիէ շղթաներ ակնարկում են, որ երկմայիմ թողութիւնը մրամ շնորհուած է:

Արուեստաբանները ուշադրութիւն են դարձրել մի կողմից Քրիստոսի եւ բարեխօսների, միւս կողմից արքայական ըմտամիքի անդամների համաչափութիւնների տարբերութիւնների: Դա բացատրում է այն համաձայնութիւնը, որ մկարիչը խնդրարկուի հատուածը ստեղծել է մախօրիմակի հիման վրայ, իսկ Լեւոնին, Կեռամին եւ մրամ զաւակներին մկարել բնականից: Կեռամի Աւետարամի հմայքը մեծ չափով պայմանաւորուած է ողջ էլը զբաղեցնող մամրանկարներով:

Մարդկային կերպարամբները այստեղ երկար են, հագուստները սեղմ գրկելով մարմինները, շեշտում են մրամ ձեւերը, զգեստների ծալքերը տեղ-տեղ ծածկուած են ոսկիէ խաչերով, այսպէս կոչուած ոսկէգրութեամբ - խրիզոգրաֆիայով -, որը յատուկ էր բիւզանդական գեղանկարչութեամբ ամենաշքեղ մուշներին: Կերպարների դէմքերի արտայայտութիւնները, շարժումները, կեցուածքները ընդգծում են տեսարանների զգացմունքային բովանդակութիւնը:

Ամայտ մամրանկարչի աշխատանքները հայաշունչ են: Դրանցում զգացում է հեղինակի մարդկային հոգու ամենամուրբ ելեւելների զարմանալի խոր իմացութիւնը, ակնդէտ ուշադրութիւնը իրական կեանքի երեւոյթների, մարդակազմութեան մկատմամբ, ինչպէս նաեւ վարպետի մասնագիտական հմտութեամբ բարձր աստիճանը:

Դժբախտաբար այս ամայտ մկարչի եւ թագաւորական խումբի միւս ձեռագրերի ծաղկողների արուեստը քիչ է ուսումնասիրուած: Սակայն այժմ արդէն կասկած չի յարուցում, որ Կեռամի Աւետարամի եւ Թագաւորական մատնաների, մաւ Թորոս Ռոսլինի ձեռագրերի ձեւաւորումները վկայում են արտակարգ զարգացած գրքարուեստի մասին: Այդ մամրանկարչութիւնը իր հարստութեամբ, պատկերների բազմազանութեամբ եւ կատարման բարձր մկարգակով գերազանցում է քրիստոնէական արեւելքի միւս երկրներում, ինչպէս նաեւ Բիւզանդիայում ստեղծուող գեղարուեստական արտադրանքը: